

HALDOKLÓ HATÁRSZÉLI VÁROS

— Sátoraljaújhely —

KIPLINGTŐL, vagy talán Claude Farrère-től nagyszerű és borzalmasan megrázó leírását olvastam valahol annak a következetes és feltartóztatlan rombolásnak, mellyel az elhatalmasodó dsungel gyökerei, fáí, bokrai és liánjai ellepik, széttépik, elemésztik a régi, elhagyott palotákat és városokat, a letűnt boldogságok és szépségek magukra maradt csodavárait. A nyomorult kis zsúrlók és harasztok, bokrok és fák picinyke magvai megduzzadnak, elhatalmasodnak s évről-évre vastagodó gyökereikkel évről-évre mindjobban szétfeszítik, széthasogatják mindazt, amit emberi erő és értelem évszázadokon át öröknek alkotott.

Nézve a gyorsvonat ablakából a szép hegyek lankáján ijedten hallgató, itt-ott megfoltosodott szőlőhegyeket, a hegykoszorú ölének kopott fásultsággal meglapuló várost, ez a régen olvasott, tragikus szépségű leírás ötlík eszembe és látom a szőlőhegyek tókesorai közé betüremkedő bozótok, a város falaira rátekeröző liánok csendes és halálos szorítását. A város és hegyei eresztékeiben gyökeret vetettek a trianoni átok életromboló gyomnövényei és végzetszerű, halk pusztításukat nincs, aki megállítsa.

SÁTORALJAÚJHELY város eredetét a történetírók a honfoglalás idejére vezetik vissza. Itt volt a honfoglaló magyarok első állandó tábora. Itt osztották meg a vezérek egymás közt az örökmegszállás nagy feladatát, innen indult Zabolch a Tiszán át Szabolcsba s a többiek az ország különböző eljussolt tájai felé. Árpád vezérnek Újhely földjén vert fejedelmi sátora alatt történt meg ez a nagy osztozkodás — s innen a név: Sátoralja. A tatárjárás után a hegyoldalban újraépülvén a város, neve is Sátoralja-Újhelyre változott, III. Endre királyunk 1291-ben már így nevezi meg: Saturalia Wyhel s tudjuk, hogy 1351 körül itt él Nagy Lajos túsaként Koriatovich Tódor litván herceg.

Mást a történelem lapjai sokáig nem jegyezték fel róla. Tokaj a Tisza és Bodrog összefolyásánál stratégiai és közlekedési jelentőségénél fogva, Homonna a Drugethek urasága révén, Sárospatak főiskolájával és mint a Rákócziak fészke, úgy katonai, mint kereskedelmi, kulturális és politikai tekintetben árnyékban tartják. A vármegyei életnek sem igazi centruma, a különböző konventikulumok felváltva Terebesen, Újhelyen, Homonnán, Patakon üléseznek.

A város mezőgazdasági kultúra alá vonható területe egyik oldalon a hegyek vonulata, másik oldalon a Ronyva, a Bodrog és a Tisza mocsarai és árterületei által szűkreszabott. Természeti adottságánál fogva

nem alakulhatott ki ezen a területen mindent hatalma alá hajtó, elterpeszkedő nagyurtság és nem jelentkezett a múltban az ilyen nagyvagyon mellett rendesen beköszöntő ínséges szegénység sem. Földesurai ugyan hosszú ideig a Percnyiek, Rákócziak, majd a Trautsohn hercegek, ezek azonban nem itt éltek ki vágyaikat és hatalmukat, túlterjed az a helyi kereteken és helyi érdekeken s a lokális vezetés állandóan a középnemesség kezében marad. Ez a középnemesség nem jut túl az egyszerű jólét tisztas megélhetést biztosító határára, a szegénység bőven talál munkát és kenyeret a szőlőhegyek sok kezét kívánó intenzív megmunkálásában, a hordókészítésnél, a fuvarozásnál és a város messzeföldön híres és messzeföldre szállító csizmadiaiparában. Valószínűleg ennek a közepes jólétnek következménye volt, hogy a város és környéke életében a demokratikus és liberális szellem vált uralkodóvá. Ha nézzük a városi tanácskozások legrégebbi protokollumait, ott látjuk a tanácsbeliek között a polgárság képviselői mellett a Dókus, Balásházy és Vékey családok nemes urait is.

A tizenharmadik század elejétől kezdve Sátoraljaújhely jelentősége fokozatosan megnövekedett. Lévéna a felvidéki urasághoz hovatovább hozzátartozó a saját termelésű tokaji és a hegyaljai szőlőbirtok, szőlőbirtokosi minőségben mind nagyobb számban kapcsolódnak be a Hegyalja központjában fekvő kisváros életébe a környék és a szomszédos vármegyék nemesi is. A szüretnek, a borházak vendégjárásai nemcsak egyszerű mulatozások, hanem társadalmi, kulturális és politikai összejövetelek, termékenyítően hatnak a szellemi életre is. Újhely fokozatosan végleg kikristályosodik, mint vármegyei székhely és mint a Hegyalja gazdasági, kulturális és politikai mozgalmainak központja.

Kazinczy Ferenc itt él a szomszédos Széchalmonon, eszméit és tanítását mohó megértéssel szívja fel a városi és környékbeli intelligencia, így a reformkorszak és a francia forradalom gyökeréből sarjadt klasszikus liberalizmus Zemplén vármegye székvárosában egy a korhoz képest rendkívül mély műveltségű, minden szépért és nemesért komolyan lelkesedő nemesi középosztályt talál. A nagyapák poros iratai között böngészve, baráti levélváltásokra akadunk, melyekben méltóságteljes vármegyei táblabírák sajátkezűleg másolnak le egymás számára magyar, latin vagy német verseket s néha szinte elkápráztat az a mélység és megértés, mellyel ezek a vidéken élő urak egy kőrajzú arcképről, mint művészeti eseményről ítéletet mondanak. A kultúrának, a gazdasági és szellemi haladásnak problémái, irodalom, művészet, vízszabályozás, hajózás, vasútépítés kérdései egyéni és helyi érdekek salakjától menten zsúfolódnak puritán lelkükben. Nem véletlen az, hogy ebből a talajból egymásután sarjadjon ki: Szemere Miklós a költő, Fáy András, Andrásy Gyula, Lónyay Menyhért és Kossuth Lajos.

A városnak és környékének demokratizmusa és eszményi liberalizmusa természetesen minden vallási, faji és osztályérdekkérdést elhomályosított. Nyoma sem volt már a lelkekben annak, hogy az 1520-ban papostul, templomostul együtt a reformációhoz csatlakozott város az ellenreformáció során részben visszakatolizált s nem keltett féltékenykedést és türelmetlenséget a görögkatolikusok templomának, az orosz cerkónak harangzúgása s az évről-évre szaporodó és vágó-

nosodó zsidóság következetes térfoglalása sem. Pedig a felekezeti kérdést kiélezhette volna az is, hogy a felekezeti megoszlás faji, foglalkozás és érdekbeli eltérésekkel is összeesett. A reformátusok csaknem kivétel nélkül birtokos nemesek vagy iparosok, a katolikusok nagyrészt jobbágy- és zsellérsorban élő elmagyarosodott tótok, a görög-katolikusok rutén eredetű szőlő- és erdőmunkások, a zsidók pedig kereskedők, ügynökök, italmérők, regálebérlők és pénzkölcsönzők.

Ma már a lakosság nemzetiségileg egységesen magyar. A felekezetek száma azonban luteránus tisztviselőcsaládok és iparosok betelepülésével gyarapodott és jelentékenyen megváltozott a felekezetek arányszáma is, és pedig az orthodox és neolog hitközségekben megoszló, Galiciából beszüremkedő zsidóság javára.

Annak dacára, hogy a katolikus elem számban legerősebb és a többség támogatására is mindenkor számíthatott, a szabadságharcig a város vezető eleme helyzeténél fogva inkább a protestáns nemesi középosztály maradt. Azt lehet mondani, hogy ugyanaddig a gazdasági és szociális viszonyok is meglehetősen kiegyensúlyozottak. Nyomor, nélkülözés, munkanélküliség nem jelentkeztek sohasem olyan mértékben, hogy azt a tehetős úri családok hagyományos jótékonyága könnyen ki ne egyenlíthette volna. Az 1831-ben kitört és a városba is behúzódott parasztlázadás inkább a koleraszülte pánik és izgatás eredménye volt s nem a városi szegénység szociális elégedetlenségéből táplálkozott.

A szabadságharc utáni idők szociális és gazdasági téren igen mélyreható változásokat hoztak. A nemesség, mely visszahúzódott a hivataloktól, kisebb-nagyobb birtokocskája jövedelmére utalva, végzetes anyagi viszonyok közé került. Kézpénzét, sőt ingó értékeit is elvitte a Kossuth-bankó, a katonai beszállások, a kíméletlen adók és adóbehajtások, kénytelen volt tehát tőkéjéhez nyúlni. Először csak a kölcsönök jöttek, a váltók és az uzorakamat, azután csakhamar a részleges, vagy a teljes anyagi pusztulás. A kézpénzzel és hitellel rendelkező zsidóság itt is, ott is rátette kezét a régi középosztály birtokállományára és míg Sátoraljaújhelyen a 19. század elején alig volt néhány zsidó család, ma a zsidók a város lakosságának egyharmadát teszik, a legtöbb adót fizető polgárok között pedig ezidőszerint nem kevesebb mint 77.2% az izraelita. Még feltűnőbb lesz ez a kép, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a számszerint 26 keresztény virilista között 19 van olyan, akinek adója a lajstromba való felvételnél diplomája folytán kétszeresen számított.

A zsidó bevándorlók javára történt ezen hallatlan vagyonejtőlódás hirtelenségét látva, önkénytelenül is uzorára, visszaélésekre és monstruózus csalások lehetőségeire gondolunk. Tárnyilagosan vizsgálva azonban a múltak történéseit, meg lehet állapítani azt, hogy erre nem volt szükség és hogy ez a vagyonejtőlódás ezek nélkül is elfogadhatóan megmagyarázható.

Sátoraljaújhely sokáig kívül esvén az országos forgalom útvonalain, nem volt ősi kereskedőeleme s amikor a város egyrészt saját szükségleteinek emelkedésénél, másrészt az utak és vasutak kiépülésénél fogva megérett arra, hogy kereskedői is legyenek, ennek szükségét és

gazdasági előnyeit sem a nemesség, sem az iparosság nem ismerte fel. A kiegyezés után a város fontos stratégiai és kereskedelmi útvonalak tengelyébe került. Itt ágaztak el a Galicia és Orosz Lengyelország felé vezető mezőlaborci és lemergi vonalak s ezzel nemcsak az átmenő forgalom növekedett meg káprázatosan, hanem fokozódott a város, mint beszerzési hely jelentősége is. Itt szerzi be most már szükségleteit a távolabbi környék és itt alakul ki a hegyaljai bor- és gyümölcskereskedelem legforgalmasabb exportpiaca.

Ezzel párhuzamosan felélénkül a hitelélet és pénzforgalom. A gazdasági fejlődés és prosperitás súlypontja a szőlőtermelés és ipar területeiről áttolódik a kereskedelem és hitelezés területére. Közben a város keresztény birtokosait és iparosait a termelési és gazdasági válságok sorozatos katasztrófái sújtják. A csizmadiaipart lassú szorítással fokozatosan fojtja meg a cipőviselet elterjedése és a gyáripar olcsó versenye, a bognárokat a hordógyártás, a fuvarosokat a vasút, a szőlőbirtokosok vagyonállományát pedig egy csapással megsemmisíti a nyolcvanas évek végén feltartóztatlanul fellépett filloxéra.

Ezek a csapások a kereskedő zsidóságot csak szellőképen érik, mert hiszen a kereskedelem úgy a rossz termés, mint a jó termés, úgy az árubőség, mint az áruhiány konjunkturáját hasznosíthatja, a termelési válságokat kísérő mohó pénzkereslet pedig a hitelezőnek sokszor fantasztikus előnyöket is biztosított. A régi gazdasági berendezkedéshez fanatikus vaksággal ragaszkodó birtokos és iparoselem elhulló egyedeinek ingatlanait konjunkturális árakon vásárolják össze a bevándorlók és ma már alig van a városban nagyobb ház, amelynek tulajdonosa arra hivatkozhatnék, hogy nagyatyja is e város polgára volt.

Sajnos az új elem főként az anyagi boldogulást érezvén az egyéni és polgári érték fokmérőjének, önelégültségében mértéktelen és türelmeden is, vagyonára, úgyszintén antiszociális faji jellegű összetartására támaszkodva, ma már nemcsak a polgártársaival való békés és liberális szellemű együttélést és együttműködést nem keresi, hanem politikailag is egy önkéntes ghejtó zárt csapataként áll ki a porondra s törekszik a város vezetésében a másvallású őslakók háttérbe szorítására és a felekezeti, vagy ha úgy tetszik faji alapon nyugvó helyi hegemoniára. A kommunizmus előtti időkben ez a ghejtőszerű zártság és egység nem volt ily érezhető. A zsidóság nagyszámú régi lateiner-eleme szétszóródott a különböző elvi alapon álló közjogi pártcsoportok soraiban, negyvennyolcas volt, avagy hatvanhetes. A választásokat sokszor eldöntő kispiai és ronyvaparti zsidó választótömegek összetartásában pedig mindenki inkább anyagi, mint faji vagy felekezeti megfontolást látott és keresett. A kommunizmus után azonban néhány radikális zsidónak a forradalmak alatt szereplése, féktelen gyűlölködése, izgatása és bűnei révén kitört az ellenhatás. A régi liberális iskolához tartozó keresztény és zsidó urak egyaránt visszavonultak a napi politikától s a városi polgárság tulajdonképpen két nagy pártra szakadt, amely két nagy párt határait ma már nem elvi eltérések és elméletek, hanem faji és felekezeti különbségek pozitívumai determinálják.

A felekezeti és faji kérdésnek ez az elmergesedése ráüti bélyegét a város gazdasági, politikai, szociális és társadalmi életére is, így lehe-

tetlen azt ma már nebánsvirággként kezelni és a város szociális képének megrajzolásával figyelmen kívül hagyni.

A VILÁGHÁBORÚ éveit megelőzőleg Sátoraljaújhely a végnélküli farsang híres városa volt. A negyvenes, ötvenes és hatvanas évek komoly és nagyműveltségű urai kihaltak s a rájuk következő új generáció nem tudta megőrizni sem hitüket, sem idealizmusukat, sem lelkesedésüket. A szüreték, névnapok és más társadalmi összejövetelek elvesztették kulturális és politikai jelentőségüket, nem maradt bennük más, mint üres mulatozás, mely megtámadta a még meglevő roskadozó vagyontörödékeket is. Eltekintve a délelőtti obligát körözgetéstől, a város férfiintelligenciája, sőt mondhatnám egész tehetősebb férfilakossága, ebéd után a kaszinóban, a cukrászdában, vagy a kávéházakban találkozott, hogy eltöltse az időt kártyázgatással, újságolvasással addig, míg a pincézés órája elérkezik. A Magashegynek a város felé hanyatló lejtőjén Széphalom irányában három-négyszeres sorokban messze húzódnak a hegybe ásott, sokfolyosós pincék. Lejártuk előtt egy-egy kisebb ház, pincetorok, duhaj férfimulatságok viharos tanyája. Ez a nevezetes „Ungvár“, testvére a „Zólyomkának“ a Zólyomkapatak festői mély szakadékéban meghúzódó másik pincevárosnak. Délután öt óra felé valóságos búcsújárás indult e pincebirodalomba. Ott aztán megindult az adomázás, évődés és borozgatás, mely éjféltajt rendszeren megint csak valamelyik kávéházban ért véget. Eltekintve a sok mindenféle vályogvetőtől és malacbandától, Újhely városának hosszú éveken át két-három úgynevezett úri cigányzenekara is volt. És jól megélték valamennyien, csakúgy mint a vendéglősök és kávéházasok, akiket egy-egy görbe éjszakán illet a mulatóknak helyi szokás szerint végiglátogatni. Akit nem tudott elkapni magához ez a tobzódó és haszontalan élet, azt errefelé betegnek, különcknek vagy gyámoltalannak tartották.

Az apák a negyvenes és ötvenes években még kézírásban kedveskedtek egymásnak Petőfi-, Tompa- és Lenau-versekkel, a fiúk az új évszázad fordulója táján, innen, a boroshordók tövéből mélységes megvetéssel sújtották már Adyt s a modemeket, akiktől soha életükben egy betűt se olvastak el. Pedig a város, hagyományainál, rendkívül nagyszámú kellő előképzettségű kereskedő és lateinereleménél és az iskolázás bőséges előfeltételeinél fogva melegágya lehetett volna a mélyebb kultúrának. A középiskolát és egyetemet végzett lakosok száma legalább hétszázra tehető. A nyolcosztályos gimnáziumban a piarista-rend szerzetes tanárai tanítanak, van azonkívül felsőkereskedelmi, egy polgári fiú- és két polgári leányiskola. Ezek közül az egyik, a zárdával kapcsolatos Clarisseum, a szatmári irgalmas nővérek apácáinak vezetése alatt működik. Elemi népiskolákat tartanak fenn az állami elemi népiskola mellett, a görög és római katolikus egyházak, valamint az orthodox és statusquo zsidó hitközségek is.

A vármegyei hivatalos lapon, az ugyancsak megyei jelentőségű Zempléni Gazda és Zempléni Tanító című szaklapokon, valamint a református egyház havi közlönyén kívül négy napi-, illetőleg hetilap is megjelenik. Ez utóbbiak nagy száma azonban inkább a politikai,

világnézeti és felekezeti ellentéteknek sokaságára utal s nem szolgál magasabb, helyi érdekharcoktól elvonatkoztatott kultúrérdekeket. A városi színházban, mely egyike a vidék legrégebbi állandó és saját rendeltetésű színházépületeinek, a vándortársulat már egyre rövidebb ideig talál megfelelő közönséget. A régi színházlátogatókat megtizedelték a gazdasági viszonyok és elvonta a mozi, mintha a literális műveltség szomjúságát a mechanikus látás és a logikátlan elképzelések szomjúsága váltotta volna fel. A háború előtti léha mulatozást megfojtotta ugyan az általános elszegényedés, eltűntek a cigányok s becsukott nemrég már az utolsó kávéház is, egyelőre azonban ezeknek helyére csak az általános elernyedés lépett, jobb idők következtetésének fáradt és cselekvésképtelen várása. Biztató ígéret ebben a csendességben a Kazinczy-kör, mint megyei kultúrszövetség újraébredése és a Turistaegyesület alakulása, mely kezdeményezések feljogosítanak arra a reményre, hogy az új generáció útjai immár nem az Ungvár és a Zólyomka, hanem a Kazinczy szellemét őrző Széchalom irányában fognak megépülni. Nehezíti az egységes és erős kultúráját kialakulását a társadalmi és felekezeti tagoltságok mellett az is, hogy nincs annak sem abszolút tekintélyű irányadója, sem alkalmas kikristályosodási magva. A piarista gimnázium és tanári kara a vegyes hitű városban, a szerzetesi élet zártságánál és a tanárok ittlétének átmeneti jellegénél fogva sem láthatja el ezt a feladatot. A kultúréhes, fejlődésképes egyedek egymástól elszigetelve, társtalanul és a kölcsönhatás áldása és öröme nélkül élnek itt le szellemi remeteéletüket.

A VÁROS adminisztratív vezetésében a gentry nem kér és nem is igen vállal szerepet s néhány kivételtől eltekintve a megyei hivatalokban igyekeznek elhelyezkedni. Nem is jelent itt különben a gentry elnevezés egy gazdasági, kulturális és családi leszármazás alapján elkülönült és kiemelkedett társadalmi osztályt, hanem csupán egy többé-kevésbé zártkörű társaságot, melynek gerincét a vármegyei tisztviselők és néhány környékbeli birtokos család alkotják. Szívesen látottak ezek között a törvényszék bírái, néhány, a vármegyei tisztikarral családi vonatkozásban álló mérnök, orvos és ügyvéd; a többi állami tisztviselőket, a pénzügyieket, vasútiakat, dohánygyáriakat, postásokat és a városiakat azonban nem tekintik egyenrangúaknak s bármily magas fokra jussanak is, hivatali rangban, műveltségben vagy vagyoni állásban, az egymásközt patriarchális jovialitással tegeződő gentry körrel sem uramöcsémmé, sem urambátyámmá nem melegekedhetnek s nagyjából meg kell elégedniük azzal, hogy bár a legnagyobb tisztelet mellett, csak hivatali címeiken szólítják meg őket.

Ennek a gentrynek legnagyobb része és vezető eleme függő helyzetben lévén, önálló politikai, gazdasági és társadalmi irányadó tényezővé nem válhatott. Úját állotta e középosztályréteg önálló társadalmi és politikai tényezővé alakulásának az is, hogy a földbirtok a vármegyében a háborút megelőzőleg túlnyomó részben nagy mágnás családok kezében összpontosult s ezeknek nagy gazdasági és tekintélybeli fölénye is reájuk nehezedett. A vármegyei tisztikar és az ezzel csaknem egészen azonos vármegyei gentry a vármegyei és városi életben

csak a darabont-korszak és a nemzeti ellenállás idején tudott a kormányhatalommal egységesen szembehelyezkedni, amikor ezt a szembehelyezkedést a vármegye egész mágnás társadalma, az Andrásyok, a Hadikok tekintélye és biztatása is alátámasztotta.

A társaséletnek a háború és a forradalmak utáni kényszerű lehangolásával és a vármegyei tisztviselői karnak a trianoni szerződés folytán előállt s a megye megcsonkulásával összefüggő megapadásával ez az elkülönült középosztálycsoport még inkább veszített jelentőségéből s míg régebben az odatartozás az arisztokrácia és a kormányhatalom támogatása folytán tagjainak úgy a társadalomban, mint a közpályán való elhelyezkedésnél tagadhatatlan előnyöket jelentett, ma már ez a helyzeti előny is úgyszólván semmivé zsugorodott.

A lakosság gazdasági helyzete reménytelen és vigasztalan. Eltekintve a fixfizetéses hivatalnokiem nyugodt tengődésétől, a gazdasági élet szabad küzdőterén már csak hullák vannak és halni készülők s ez általános összerokadásban a város 14 bankjára és bankfiókjára már aligha hárulhat egyéb feladat, mint ezeknek az eseteknek eltakarítása. Ha a város negyvenhat működő ügyvédjének számát egybevetjük a törvényszéken tárgyalásra kerülő helybeli perekkel, kiderül, hogy egyre évenként legfeljebb három-négy ügy esik, a város huszonnyolc gyakorló orvosának pedig alig akadhat kétannyi, még igazán fizetőképese betege. A szőlőbirtokosokat az úgyszólván évről-évre ismétlődő elemi csapásokon kívül megbénítják a borértékesítés nehézségei és az önköltség alatti árak, a kereskedőket megfojtja a lakosság vásárlóképességének végzetes lehangolása és a város kereskedelmi körzetének teljes elzsugorodása. Sátoraljaújhelynek gazdasági életfeltételeit kizárólag a szőlőgazdaság prosperitása és a kereskedelmi forgalom elevenése adta és mindez Trianonnal egyetlen csapásra elveszett.

Egyik vasútállomása, az Államvasutak javítóműhelye, sőt még a város vízműveinek szivattyútelepe is idegen impérium alá került, maga a város forgalom és lehetőségek nélküli határállomássá süllyedt, a járás, melynek szíve, 5.427 lakossal 12 községre, a vármegye, melynek székvárosa, 12 népes járásról öt, részben csonkajárássra csökevényesedik. Minden megáll, mindenki elveszti normális megélhetési lehetőségeit, most már faji, felekezeti, foglalkozásbeli és osztálykülönbség nélkül. Egyre több ember válik nemcsak munkanélkülivé, hanem ami még borzalmasabb, munkaképtelenné is, mert a gazdasági leromlással járó általános nyomor és a betegségek egyre nagyobb számban szedik áldozataikat. A háború előtt, ha volt is eltolódás az egyesek vagyoni helyzetében, mindenki talált itt munkát és kenyeret. Még a koldusok is tisztességes fedél alatt éltek a római katolikusok és reformátusok itt ispitálynak nevezett szegényházaiban. A háború és a rettenetes béke azonban mindent megváltoztatott. Az új szociális mentőmunka szüksége először 1914 őszén, a mozgósítás után jelentkezett, mikor a hadbavonult iparosok és munkások családjai máról-holnapra kenyérkereső nélkül maradtak. A hadisegély-kiutalás adminisztratív munkája nem mehetett minden fennakadás nélkül s a városra zúduló nagyszámú harctéri beteget sem tudta ellátni az ezernyi feladattal terhelt katonai és polgári igazgatás. A katonai vonatokból százzszámra

rakták ki a vasúti töltések oldalára a vergődő dizenterias betegeket s ezeket nem tudták felvenni sem a sebesültszállító vonatok, sem a vöröskereszt, sem a fertőzőbetegekre ily nagy tömegben be nem rendezkedett Erzsébet közkórház. Széchenyi Wolkenstein Ernőné grófné, a hőselkű nagyasszony ekkor lépett ki falusi magányából a szociális munka küzdőterére, szekerekre rakta a falukon összeszedett párnákat és takarókat, mágnás ismerőseitől pénzt, tejet és naturáliákat kért vagy parancsolt ki a nyomorúság számára, feltörette az üresen álló óvodaépület ajtaját és másnap néhány újhelyi úriasszony gondozása mellett, fedél alatt voltak a szerencsétlen töltésmenti katonabetegek. A szociális gondoskodás munkája és irányítása ettől kezdve itt az ő nevéhez fűződik. A kórház megszervezését nyomon követte a hadbavonultak családtagjainak pénzzel és élelmiszerekkel való bürokráciamentes segítése, a népkönyha felállítása, a gyermekek ruhával és cipővel való ellátása, szóval a mindenre kiterjedő póz- és frázismentes gyakorlati mentés.

A háború tartamára tervezett nagy erőfeszítés a békekötéssel sem érhetett véget. A feladatok nem csökkentek, hanem megszorodtak, a csonka ország csonka városának létalapjuktól megfosztott lakosai közül egyre többen válnak koldusokká és szaporítják azoknak gondjait, akik itt erejük végső megfeszítésével küzdenek még ma is a szó legszorosabb értelmében vett tömeges éhhalál, a tuberkulózis és erkölcstelenség ellen. A kifosztott, elnyomorodott város társadalmának ez az erőfeszítése terjedelmében és arányaiban alig találja párját. A Széchenyi grófnő által vezetett és az állam, megye és város által is támogatott felekezetekfeletti szociális intézmények mellett eredményes és szép munkát folytat az anya- és csecsemővédelem terén a Stefánia-szövetség, mely újabban modern berendezésű szülőotthont és bölcsődét is létesített és saját hittestvéreikre korlátozottan jótékony tevékenységet folytatnak a katolikus misszió, a protestáns nőegylet és az izraelita felekezetek nő- és leányegyletei is.

Míndez a szociális tevékenység azonban hiábavaló marad és legfeljebb a lassú haldoklást hosszabbíthatja meg, ha a város gazdasági élete nem kap az elveszett értékek helyett újabb erőforrásokat. Ez a 21.000 lakosú város ma egy óriási szegényház, amelyben betegek, munkaképtelenek és munkanélküli hajótörtek tolják egymásután a reménytelen napokat. Mezőgazdasági területe nincs, szőlőterülete még ideális termelési és értékesítési viszonyok mellett is legfeljebb két-háromezer embert láthatna el, malmi megszüntek, vasúti javító-műhelye leszakadt, megmaradt közvetítő kereskedelme is hovatovább Szerencsre és Miskolcra tevődik át. Házai ugyan még nem néptelenedtek el, lakói redőzött homlokkal tapadoznak hozzá, mint a hajótörtek a széteső hajó gerendáihoz, ha azonban nem hoz az élet vagy az államkormányzás bölcsesége valami megváltó csodát, el fog következni az idő, mikor az elhagyott házak küszöbét éppúgy el fogja lépni a moha és bozót, mint a dsungel az indiai régi kultúrák málladozó romhalmazait.

Gyarak, idegenforgalom, trianoni falak pusztulása talán még segítene.

Az idegenforgalom kérdésével kapcsolatban meg kell itt állapítanom, hogy, eltekintve a halódó város iránti romantikus részvétől, nem sok olyan dolog van itt, ami az idegent ide vonzhatná, vagy amit az ember bármely kisvárosban meg nem találhatna. A kilencvenes években rendezett tanácsú várossá alakulva, megszerezte ugyan a városi élet higiénikus és kényelmi berendezéseit, főbb útvonalai bazaltkockákkal rendesen kövezettek s kétoldalt a beton- vagy kőlapjárdák szélét gondosan ültetett, rendezett fasorok szegélyezik. Van csatornázás, vízvezeték és villanyvilágítás és van a vidéki viszonyok közt megfelelőnek nevezhető szállodája. Nincsen azonban egyetlen műemléknek nevezhető épülete vagy nagyobb jelentőségű műalkotása sem. Az eredetileg 1470 körül épült és többször leégett római katolikus templom az átépítések után legfeljebb néhány román vonalelemet őrizett meg régi formáiból, az oltárképei között található két Boruth kép, a hajó és szentély újkeletű, most készülő freskódíszítése csak helyileg számíthatnak hatásra. A barátszeri egykoron pálos, ma piarista templom és rendház, már több történelmi patinát őriz, de a kedves toronynak, a szép barokk oltárnak, a refectorium intarziás ajtajának párja bizony akárhol akad. Előkelő hatású épület a vármegyeháza szelíd barokk kúriastílusával. Kossuth emlékét, aki tudvalevőleg itt kezdte pályáját, lakóházán emléktábla, a vármegyeház előtt szobor, a közgyűlési teremben pedig egy művészi arckép őrizi.

A környék természeti szépségekben kétségtelenül gazdag. Az erdős középhegység lombkoronái lenyúlnak egész a kőgátakkal csíkozott szőlőkertekig s délkelet felé néhány kilométernyire kanyarog a Bodrog fűzesekkel szegett ezüstsínű csíkja. Kirándulóhelyei a Torzsás, a Nyugodó, a Májuskút és a Bodnár völgy kedves völgyei és erdei tisztásai. Megnehezíti azonban idegenek számára a turistáskodást, hogy talán sehol a világon nincs ilyen esztelenül összeszabdalt határ. A Sátoraljaújhelyen sétára induló, térkép után járó természetbarát, ha letéved az útról, vagy át talál menni a Ronyva-patak nyáron sokszor csaknem teljesen kiszáradó medrén, egészen könnyen juthat el a Bodnár völgy vagy a berecki Bodrogszoros helyett cseh területre, esetleg mondva-csinált kém minőségben valamelyik csehországi börtönbe.

Az általános sportkultúra jegyében megalakult itt is az atlétikai klub, melynek különösen labdarúgó és teniszcsoportjai fejtenek ki a város egész közönsége által nagy érdeklődéssel kísért tevékenységet. Ettől eltekintve az egyesületi életben is mutatkoznak a gazdasági bajok és felekezeti elkülönülés hatásai. Élénk élet van a felekezeti alapon szervezett legényegyletekben és körökben, azok az egyesülések azonban, melyeknek felekezetek fölé emelkedve kellene a társadalom intelligencia, foglalkozás, vagy érdekezésség alapján összetartozandó elemeit összetartania, megszűntek, vagy belső torzalkodások között tengődnek.

Így megszűnt a régi vármegyei kaszinó, melyben a háború előtt valláskülönbség nélkül találtak otthonot úgy a vármegye úri elemei, mint a város polgárságának kiemelkedő kereskedő- és iparostagjai. Azóta újra és újra alakulnak a különböző társaskörök hol felekezeti, hol e szempontból liberális alapokon, ezek azonban inkább kártyázó-

és feketézőhelyek, mint kaszinók, közelebbi rokonságban vannak a megszűnt Központi kávéházzal, mint a Széchenyi István elgondolásaival.

A munkáskérdés ma jóformán a köznyomor kérdésével azonos. A háború előtt sem voltak itt nagyobb elégedetlen munkástömegek, mert a dohánygyári munkások legnagyobb része falusi kisgazdaleány vagy kisgazdafeleség lévén, a javítóműhelyi szakmunkásság pedig az államvasutaknál kivételesen előnyös életfeltételeket élvezvén, nem volt hajlamos sem a nyugtalankodásra, sem a marxizmus jegyében való apostolkodásra. A szocialista szervezkedés különösen a dohánygyár városi munkásainál és a kisebb iparüzemekben talált ugyan elvélve párthíveket, komoly formában azonban a munkásság, mint politikai erőtényező a város életében csak az októberi forradalom hatása alatt jelentkezett. Sajnos a vezetés csakhamar átcsúszott néhány félművelt zsidó kommunista, züllött iparos és városi cseléd kezébe és ennek volt tulajdonítható, hogy a kommunista felfordulás a városban rendkívüli pusztításokat végzett, sőt még vértanukat is követelt. A kommunizmus néhány hónapja alatt egymást váltották fel a városban a csehek és a vörösök. Az államvasutak javítóműhelyének munkásai elszéledtek, elnéptelenedtek a kisipari műhelyek, ma boldog, akinek még munkája akad, vagy legalább odatarthatja fazekát a népkonyha eledelt osztó nyákanala alá.

A város vezetősége közben valami csodálatraméltó naivitással fogott hozzá, hogy munkaalkalmat és gazdasági fejlődést teremtsen. Igénybe vette a Speyer-féle kölcsön millióit s ebből mindenekelőtt egy nagy városi házat építtetett. A város központjában épült ezen drága épületben pedig néhány üzleten és a víz- és elektromos művek irodahelyiségén kívül van egy vendéglő, egy kasmóhelyiség, egy hangverseny- és bálterem és egy mozgóképszínház. Mintha bizony itt egyéb se hiányzana a munkanélkülieknek, a munkaképteleneknek, a tüdőbetegeknek és éhezőknek, mint egy kis vigadás és a súlyos kölcsön törlesztőrészleteinek az adóhoz való jótékony hozzácsapása. Arra is hivatva érezte magát még ez az álmokat látó, lelkes magisztrátus, hogy a romladozó municipium végső anyagi erejével túlméretezve újraépítse a város elektromos műveit. A környékbeli városok és falvak távvezeték útján való ellátásáról álmodoznak Újhelyen a Salgótarjáni Kőszénbánya és a Bánhidai központ mintájára, csak éppen arra nem gondolnak, hogy ezeknél a porszén hely beni eltüzelése, a kedvező fogyasztópiacok könnyű megközelítése és végre az adja meg az üzleti rentabilitást, hogy ezek a nagyvállalatok befektetések költségeit nem a Speyer-kölcsön súlyos kamatokkal terhelt drága millióival fedezték.

Országokat bejárva sem találkozhatnánk a bomlás, romlás és reményvesztettség ilyen megdöbbentő képeivel. Még a jóindulat és segítő akarás is minduntalan ferde útra téved. Félrendszabályokkal és injekciókkal itt már nem lehet tartósan segíteni. Vagy át kell engedni e várost a liánoknak és a bozótnak, vagy oda kell állnia segítő kezekkel az egész nemzetnek Trianon e legszerencsétlenebb mártírja mellé és megszerezni számára az új életnek és új munkának új és egészséges alapfeltételeit.